

BEDA CZCIGODNY (Venerabilis) — teolog i filozof, doktor Kościoła, ur. ok. 672 w pld. wschodniej Anglii, niedaleko dzisiejszego Newcastle, zm. 26 V 735 w Jarrow.

W 7 roku życia B. został oddany pod opiekę Benedykta Biscop, założyciela opactwa Wearmouth w 674, a później Coelfrida, opata pobliskiego klasztoru Jarrow. W Jarrow oddał się ascezie, nauce i praktykom życia wewnętrznego. W trzydziestym roku życia został wyświęcony na kapłana. W Jarrow przebywał przez całe pracowite życie wypełnione studium, nauczaniem i pracą piśmieniczną. Studium umożliwiał mu bogaty zbiór rękopisów gromadzony jako dary składane opatom podczas ich podróży do Rzymu i na kontynent europejski. W opactwie poznał i zaprzyjaźnił się ze swoimi nauczycielami i uczniami (późniejszymi wybitnymi osobistościami Kościoła w Anglii), m.in. Vertbertem, Cutbertem, Notelmem (arcybiskup Canterbury), Albinusem (opatem innego klasztoru w Jarrow) i Akkonem (biskup w Hexham), którzy ofiarowali mu rps licznych dzieł. W 734 udał się do Egberta, bpa Yorku, do którego wcześniej napisał list o godności biskupiej i tam — w chorobie — pracował nad przekładem na język ang. fragmentów dzieł św. Izydora z Sewilli oraz Ewangelii św. Jana. Prace te przerwała śmierć.

Dane biograficzne oraz listę swoich dzieł B. zamieścił w zakończeniu napisanej pod koniec 731 *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (V, 24).

B., obok św. Izydora z Sewilli, jest jednym z największych uczonych wczesnego średniowiecza i jednym z Ojców Kościoła ważnym dla kultury tamtego czasu i uwarunkowań swego kraju. Oddział przed wszystkim na szkołę w Yorku, która za pośrednictwem Alkuina wywarła wpływ nie tylko na Anglię, lecz także na całą kulturę europejską okresu karolińskiego. O znaczeniu B. świadczy fakt odnotowania jego śmierci w kronikach wielu opactw benedyktyńskich. W twórczości B. zaowocowały kulturowe tradycje irlandzkie i anglosaskie, lecz większy wpływ miał na niego świat klasyczny, a zwł. chrześcijański, posiadający swoje centrum w Rzymie. Pisał w sposób jasny i przejrzysty po łacinie, grecku; znał także język hebr. Był człowiekiem niezwyklej erudycji, na co wskazuje tematyka przezeń poruszana (nauki matematyczno-przyrodnicze, gramatyka, hagiografia, historia, teologia i egzegeza biblijna). Znał wiele pism Ojców Kościoła, które w streszczeniu włączał do swoich prac, zwł. teologiczno-egzegetycznych. Stąd jego pisma mają charakter encyklopedyczny, co było podyktowane zapotrzebowaniem dydaktycznym tamtych czasów i swego rodzaju zwyczajem literackim. Jako pisarz łac. B. odbija duchowe oblicze wczesnego średniowiecza. Prawie żadna z dziedzin wiedzy nie pozostała nie zauważona i nie ma prawie żadnego istotnego kierunku we wczesnośredniowiecznej literaturze, który by nie występował w jego dziełach.

Do pism matematyczno-przyrodniczych należy traktat *De natura rerum* (PL 90, 187–278), w którym widać wpływ Pliniusza i św. Izydora z Sewilli. *De temporibus* i *De ratione temporum* podają podział czasu i pór roku.

Dzieła gramatyczne są wyrazem zainteresowań gramatyką łac. w zakresie poznania jej jako języka obcego, ale szczególnie traktat *De schematibus et tropis Sacrae Scripturae* (PL 90, 175–186) ukazuje B. jako uczonego stosującego gramatykę do studium Pisma Świętego, w którym zastosował metodę wypracowaną przez wcześniejszych pisarzy (św. Augustyn, Kasjodor, św. Izydor).

Przy całej wielości tematów widoczne jest główne zainteresowanie B.: zbudowanie i moralne pouczenie poprzez studium Pisma Świętego i służących mu nauk przyrodniczych, oraz w naukach historycznych. Jego piśmiennictwo ukazuje mniej zatroskania o piękno języka na rzecz akcentu na duchowo-dydaktyczną wartość prezentowanych treści.

Szkolne podręczniki do nauczania: *De orthographia* (w 701–702, PL 90, 123–150), alfabetycznie uporządkowany słownik z podaniem znaczenia lub użycia słowa, niekiedy z gr. odpowiednikami; *De metrica ratione* — zbiór przykładów różnych form wierszy z wyjaśnieniami stanowi ważną część jego twórczości literackiej. W tym drugim piśmie B. po raz pierwszy wskazuje na różnicę pomiędzy *metrum* i od dawna w średniowieczu uprawianym rytmicznym wierszowaniem, jak również wprowadza celowo chrześcijańskich poetów do Venantiusa Fortunata wyłącznie tam, gdzie w wykorzystanych źródłach cytowano autorów pogańskich. Tradycja cytowania chrześcijańskich poetów jako wzorce została zainicjowana piśmem B. *De metrica ratione* i kontynuowano ją aż do późnego średniowiecza. Zarówno co do tradycji, jak i celu pismo B. *De schematibus et tropis (Sacrae Scripturae)* idzie w tym samym kierunku co *De metrica ratione*: wyjaśnianie stosowanych w Biblii figur retorycznych w celu wykazania wyższości Pisma nad historią pogańską. Dzieło to przejmując tradycję literacką opartą na *Ars grammatica* Juliana z Toledo i św. Augustyna.

Na piśmiennictwo historyczne B. składają się dwie grupy dzieł. Pierwszą tworzą pisma chronologiczne i kosmograficzne, m.in. krótki traktat *De temporibus liber* (ok. 703, PL 90, 277–292) i podręcznik obliczania czasu *De ratione temporum* (PL 90, 204–578), w których odwołuje się do Makrobiusza i św. Izydora z Sewilli. W pierwszym piśmie znajduje się najwcześniejsza rozprawa o liczeniu za pomocą palców, która była publikowana jako samodzielny traktat *De loquela digitorum*. W prawdopodobnie nieautentycznym piśmie *De arithmetice proportionibus* znajdują się po raz pierwszy w Europie zachodniej wyłożone zasady działań arytmetycznych na liczbach ujemnych. *De natura rerum* (ok. 703, PL 90, 187–278) jest krytyczną przeróbką dzieła św. Izydora z Sewilli pod tym samym tytułem, z wykorzystaniem *Naturalis historia* Pliniusza. W porównaniu do św. Izydora alegoryczny element schodzi tu na dalszy plan na rzecz obfitego wykorzystania materiału historyczno-rzeczowego. Drugą grupę stanowią dzieła hagiograficzne i opracowania dawniejszych życiorysów świętych, np. *Vita Guthberti metrica*. Później B. napisał ten życiorys prozą w celu możliwe najdokładniejszego przedstawienia dokumentów, czego mu jednak „interpretacja hagiograficzna”, ważna w tym gatunku literackim, tj. wyjaśnianiu czynów bohatera z jego świętości, nie umożliwiła. B. stworzył także, na podstawie dodatkowych źródeł, jak np. *Historii Kościoła* Euzebiusza w opracowaniu św. Rufina z Akwilei, gatunek literacki martyrologium: *Martyrologium Bedae* opublikowane pomiędzy 725 a 731 (PL 94, 799–1148). Ten rodzaj literacki był kontynuowany (np. u Hrabana Maura) lub opracowywany aż do XI w.

Do właściwych dzieł historycznych B. należy *Historia Abbatum (Vita beatorum abbatum Benedicti, Ceolfredi, Eostervini, Siegfridi et Hwaetbercti)*; PL 94, 713–730) zredagowane po 716, dzieło łączące biografie opatów z Wearmouth i historię klasztoru. Jest ono najbogatszym źródłem informacji o życiu Benedykta Biscop i jego podróżach do Rzymu, podczas których otrzymywał liczne książki dla klasztoru. Jako historyczny i literacki dokument ważne jest dzieło Bedy zakoń-

czony w 731, zatytułowane *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (PL 95, 21–290), które jest nie tylko historią Kościoła, lecz także historią polityczną i kulturalną jego narodu. Wierność i zarazem krytyka źródeł w większej mierze niż do jego czasów wykorzystanych, rzeczowość, jasny, na późnoantycznych wzorcach wzorowany język charakteryzują to dzieło. Pod względem rodzaju literackiego należy je włączyć do szeregu, do którego należą *Historia Gotów* Kasjodora, *Historia Wandalorum, Suerborum, Gothorum* św. Izydora z Sewilli, Pawła Diakona *Historia Longobardorum* i Grzegorza z Tours *Historia Francorum*. Jako przykład służyła mu prawdopodobnie *Historia Kościoła* św. Rufina z Akwilei. Ponad 160 przechowanych rps świadczy o zainteresowaniu dziełami B. aż do późnego średniowiecza.

Najwięcej miejsca w twórczości B. zajmują dzieła teologiczne. Do jakiego stopnia w średniowieczu B. był poważany jako teolog, można dostrzec szczególnie w fakcie fałszywie przypisywanych mu dzieł św. Ambrożego, św. Hieronima i św. Augustyna oraz ich popularności, jak również przekaz jego komentarzy i homilii we *Florilegiach* i *Homiliarzach*. Najbardziej oddziałującymi dziełami B. są: *Expositio* i *Retractatio in actus apostolorum*, *Super epistolas catholicas expositio*, komentarz do Ewangelii św. Łukasza i nieco późniejszy do Ewangelii św. Marka, który w dużej części powtarza wcześniej powstały komentarz do Ewangelii św. Łukasza, jak również dwie księgi zbiorów homilii. W dziełach egzegetycznych B. pozostaje pod wpływem tradycji aleksandryjskiej (Orygenes).

Piśmiennictwo patrystyczne w klasztorze Wearmouth-Jarrow było w dużej mierze dostępne. Wykorzystanie dzieł Ojców Kościoła we wczesnym średniowieczu polegało na prawie dosłownym przejmowaniu źródła, co jednak B. zarzucił na rzecz przytoczenia i porównania wielu tekstów patrystycznych i biblijnych, również dawnych łac. przekładów Biblii. Najczęściej cytowanym tekstem biblijnym była Wulgata w swojej, nie we wszystkich miejscach jednakowo czystej, postaci tekstu, reprezentowanej przez *Codex Amiatinus*. Do dawnego łac. tekstu (*Vetus Latina*) wprowadza B. *alia, antiqua, vetus translatio*. Do *Retractatio in actus apostolorum*, jednego z najwcześniejszych komentarzy do Dziejów Apostolskich (*Expositio*) uzupełniającą rozprawę, B. przytacza tekst gr. Pisma (Septuaginta) w wersji interlinearnej. Dzieło to jest jednym z niewielu przykładów, w których wyraźnie jest widoczne powiązanie B. z antiocheńską szkołą egzegezy Teodora z Canterbury. Pochodzi to prawdopodobnie od Benedykta Biscop, pod którego opiekę B. został przyjęty do klasztoru w Wearmouth-Jarrow, a który dwa lata był opatem w klasztorze św. Piotra w Canterbury. Dalszym przykładem są jego *In libros Regum quaestiones XXX*.

Najmniej miejsca w twórczości B. zajmują wiersze. Są one w zasadzie metryczne (nie rytmiczne) i — z jednym wyjątkiem — nie przekraczają poziomu szkolnych ćwiczeń. Trzeba tu wspomnieć *Liber hymnorum* z pierwszym *Hymnus de opere sex dierum primordialium et de sex aetatibus mundi*, heksametrycznie zbudowany wiersz *De die iudicii*, który został przetłumaczony na dawny język ang., jak również wierszowane *Psalmy*, które kontynuuje wprowadzona przez Paulina z Noli tradycja parafrazowania biblijnych Psalmów.

Już w średniowieczu mylnie przypisywano B. liczne dzieła. Od wydania w całości w 1563 (Herwagen) liczne pisma zostały fałszywie wydrukowane pod nazwiskiem B. Z dwóch przypisywanych mu od pierwszego wydania traktatów muzycznych, *Musica quadrata seu mensurata* (PL 90, 919–938) już od dawna na

podstawie analiz treściowych jest uważany za nieautentyczny. Również traktat *Musica theorica* (PL 90, 909–920) nie pochodzi od B. (chodzi tu o kompilację różnych gloss do Boecjusza). Dla dzisiejszych badań muzycznych są interesujące wiadomości o wczesnym okresie chorału gregoriańskiego w Anglii znajdujące się w czwartej księdze jego *Historia ecclesiastica*.

Z innych dzieł, które B. miał napisać (np. komentarz do Ewangelii św. Jana), zachowała się tylko tzw. *Pieśń żałobna*. Składa się ona z napisanych w dawnym języku ang. pięciu wierszy wraz z wezwaniem do bycia przygotowanym duchowo do śmierci i na sąd, które — zgodnie z opinią *Epistola Cuthberti de obitu Bedae* — miał wypowiedzieć już na łożu śmierci. Tekst zachował się w trzech wersjach (dialekt nortumbryjski, zachodniosaksoński i pośredni) i przynajmniej w 38 rps; jest on najbardziej rozpowszechnionym staroangielskim tekstem B. *Historia ecclesiastica* pod koniec IX w. w kręgu skupionym wokół króla Alfreda została przetłumaczona na staroangielską prozę, ale prawdopodobnie nie przez samego Alfreda, lecz przez kogoś z jego współpracowników; dzieło zachowało się w sześciu frg. Prawdopodobnie pod koniec X w. anonimowy poeta staroangielski przełożył przypisywany B. wiersz *De die iudicii* na staroangielski i ta wersja została wydana pod tytułem *Be Domas Daepe* i zachowała się tylko w jednym rękopisie.

Dzieła B. wydano: PL 90–95; *Venerabilis Bedae Opera Historica*, wyd. Ch. Plummer, I–II, Ox 1896, wznowienie z wprowadzeniem i objaśnieniami w 1956.

Bibliografia: Ueberweg II; G. F. Browne, *The Venerable B.*, Lo 1919; A. H. Thompson, *B. His Life, Times and Writings*, Ox 1935; B. Capelle, M. Inguanez, B. Thum, *Saint B. Venerabilis*, *Studia anselmiana* VII, 6 (1936), 1–71; A. Ferrua, *ECat* II 1132–1137; A. Bober, *Studia i teksty patrystyczne*, Kr 1967, 74–113; *Lexikon des Mittelalters*, Mn 1980, I 1774–1779; R. Gregoire, *DPAC* I 515–518; *B. and His World*, I–II, Brokfield 1994; J. Stanley, *The Venerable B. as Exegete*, DR 112 (1994), 201–226; M. L. Silvestre, *B. La natura e i tempi*, Na 1995.

Stanisław Bafia